

тику іноземних інвесторів: „Іноземці лізуть до Росії з величезними капіталами! Бельгійці вже головні господарі на Півдні Росії! Тільки й розмови чути останнім часом. Особливо напірають на бельгійців, указуючи, що кращі копальні і залізобудні заводи у їхніх руках по усьому Придніпров'ю. У поїзді тільки й чути: руда, кам'яне вугілля, шурфування, розвідки, бельгійці...”⁴². У 1889 р. брати Шарль і Жорж Шодуари з Бельгії заснували Акціонерне товариство російських трубопрокатних заводів з основним капіталом у 3,5 млн. руб. Головою правління став Ж. Шодуар. Товариство збудувало три заводи, розташовані у губерні Катеринослав: трубопрокатний, залізобудний, чавуноплавильний, які спеціалізувалися, зокрема, на виробництві металургійного устаткування⁴³.

Катериненська залізниця, як основна транспортна магістраль, яка з'єднувала Донецько-Криворізький район з південними портами, зробила його найбільш промислово розвиненим не лише в Росії, а й у Європі. Інтенсивний розвиток гірничодобувної промисловості – вугільної, залізобудної та металургійної – робить цей район індустріальним центром губернії кінця XIX ст. Розробка криворізьких родовищ Катеринославщини призводить до паралельного заснування великих металургійних підприємств та переробних заводів⁴⁴. На межі століть Донецько-Криворізький басейн перетворюється на головну вугільно-металургійну базу Російської імперії, де виділяються п'ять підприємств-гігантів – Юзівський, Кам'янський, Олександрівський (Брянського товариства), Петровський та Дружківський. Окрім зазначених заводів, у губерніському центрі діяли великі металообробні підприємства Товариства Катеринославських (донецьких) залізобетонних та сталеливарних заводів, Товариства російських трубопрокатних заводів, Катеринославського машинобудівного акціонерного товариства та ще близько восьми підприємств важкої промисловості⁴⁵.

Широкому залученню іноземних інвестицій сприяв і курс російського уряду, взятий в останній третині XIX ст. на форсований розвиток фабрично-заводської промисловості за відсутності достатніх внутрішніх капіталів. Цьому було підпорядковано досить ліберальне щодо діяльності іноземних компаній тогочасне законодавство. Відверта протекційна політика держави щодо вітчизняної промисловості змушувала підприємців іноземного походження привозити сюди не товари, а вільні кошти. Як зазначав один із дослідників, „скептичне ставлення до залізобудного багатства Кривого Рогу володіло як урядом, так і науковими колами майже до 1880 року. Історичний конфлікт Кривого Рогу з Уралом було вирішено втручанням іноземного капіталу, протилежного інтересам національного російського капіталу”⁴⁶. Не зустрічаючи економічного опору, іноземний капітал вже наприкінці XIX ст. захопив ключові позиції в цих галузях економіки.

Напередодні Першої світової війни на землях Катеринославщини найбільший процент підприємців іноземного походження спостерігався саме в

галузях важкої промисловості. Станом на 1900 рік понад 80% акціонерних товариств гірничозаводського профілю належало саме іноземцям⁴⁷. Поряд зі значним прошарком західноєвропейських капіталовкладень в економіці Катеринославської губ. останньої третини XIX – початку XX ст. значну частку мали й підприємці єврейського, російського та польського походження⁴⁸.

Аналіз архівних матеріалів, довідково-статистичних та науково-публіцистичних джерел засвідчує, що у зазначений період Катеринославська губ., багата на корисні копалини, діставши значні інвестиції, особливо іноземні, перетворилася з аграрного в один із найбільших промислових регіонів України та й всієї Російської імперії.

Приклад Катеринославської губернії підтверджує відому істину – інтенсивний розвиток сільського господарства забезпечує й розвиток ремесел, промислів та, власне, промисловості взагалі.

¹ Бранд Т. Иностранные капиталы и их влияние на экономическое развитие страны. – СПб., 1889.

² Либман Л. В угольном царстве. – Петроград. – 1918.

³ Довжук І. В. І. Промисловий Донбас в історії розвитку економіки України (II-а половина XIX ст.): Дис. канд. іст. наук – 07.00.01 / НАН України, Інститут історії України. – К., 1996.

⁴ Мирончук В. Д. Історія Катеринославської залізниці (остання чверть XIX ст. – початок XX ст.). – Дніпропетровськ: нариси, 2003.

⁵ Багалій Д. І. Заселення Південної України (Запоріжжя й Новоросійського краю) і перші початки її культурного розвитку. – Х. – 1920.

⁶ Гарновский И. К истории заселения и устройства Екатеринославской губернии. – Киевская старина, 1903. – №3. – С.131-135.

⁷ Живи и помни ... История менонитских колоний Екатеринославщины. – Днепропетровск, 2006. – 378 с.

⁸ Боечко В. Молдавани в Україні // Віче. – 1993. – №3. – С. 100-111.

⁹ Живи и помни ... История менонитских колоний Екатеринославщины. – Дн-ск., 2006. – 378 с.

¹⁰ Карагодина А. И. Немецкие колонии на Юге Украины (этнографические заметки) // Этнографические исследования Південної України: Зб. наук. праць Всеукраїнської ювілейної конференції, присвяченої 145-річчю з дня народження Я. П. Новицького. – Запоріжжя, 1992. – С.36-38.

¹¹ Материалы к истории евреев Украины. – Днепропетровск: ВПОП «Дніпро», 1993. – С.95.

¹² Мариуполь и его окрестности / Изд. Д. А.Хараджаева. – Мариуполь, 1892.

¹³ Мирончук В. Д. Історія Катеринославської залізниці (остання чверть XIX ст. – початок XX ст.). – Дніпропетровськ: нариси, 2003.

¹⁴ Карагодина А. И. Указ. соч. – С.36-38.

¹⁵ Державний архів Дніпропетровської області (далі – ДАДО). – Ф.4540. – Оп.1.

¹⁶ Список фабрик и заводов России 1910 г. по официальным данным фабричного, податного и горного надзора. Составлено Редакцией «Торгово-промышленной газеты» и «Вестника финансов», издано Торговым Домом Л. и З. Метуль и К «Центральная Контора Объявлений». – Москва, С – Петербург, Варшава. – С.1034.

Татьяна Копистиринска
(Днепропетровск)

ЕКАТЕРИНОСЛАВЩИНА: ОТ АГРАРНОГО РЕГИОНА К ПРОМЫШЛЕННОМУ ГИГАНТУ

В статье показан процесс реформирования Екатеринославской губернии из сельскохозяйственной в индустриально-промышленную, роль и место иностранных поселенцев в этом процессе; показано и проанализировано статистические материалы XIX ст. относительно участия поселенцев, в особенности немцев и евреев, в развитии больших промышленных производств и производства товаров широкого народного потребления.

Ключевые слова: *Екатеринославщина, промышленное развитие, иностранные поселенцы, евреи, менониты.*

Tetiana Kopystyrins'ka
(Dnipropetrovs'k)

KATERYNOSLAV DISTRICT: FROM AGRARIAN REGION TO INDUSTRIAL GIANT

The article shows the process of reform of agricultural Ekaterinoslav province into an industrial-commercial, role and place of foreign settlers in this process, shown and analyzed statistical materials of the XIX century. regarding the participation of the settlers, especially Germans and Jews, in the development of large industrial plants and production of goods for personal use.

Keywords: *Katerynoslav, industrial development, foreign settlers, Jews, Mennonites.*

УДК 94 (477.82) „1917/1921”: 355

Інна Гуцалюк
(Луцьк)

ОРГАНІЗАЦІЯ УКРАЇНСЬКОЮ ЦЕНТРАЛЬНОЮ РАДОЮ ВЛАСНИХ ЗБРОЙНИХ ФОРМУВАНЬ У ЗАХІДНІЙ ВОЛИНІ

Показано військовий потенціал Західної Волині початку Української революції, визначено підперіоди розвитку військового руху, що мав місце у краї за Української Центральної Ради (УЦР). Представлено політичні вподобання арміїців фронтівих й тилових військ регіону, заразом відстежено їх мілливість. Проаналізовано законодавчу базу Української Центральної Ради та діяльність уряду у питанні формування національних збройних сил, з'ясовано, наскільки цей процес у дійсності охопив Західну Волинь. Встановлено, що мобілізація волинян до збройних одиниць УЦР заважали здебільшого зовнішні чинники, такі, як ворожа позиція Тимчасового уряду, перша більшовицько-українська війна, австро-угорська й німецька військова присутність у краї.

Ключові слова: *збройні сили, українізація, Тимчасовий уряд, Українська Центральна Рада, перша більшовицько-українська війна, Західна Волинь.*

¹⁷ Там само.

¹⁸ Пажитнов К. А. На казенной Екатеринославской суконной и шелково-чулочной фабрике. – В кн.: Труд в России: Истор. сборник. – Л., 1924. Кн.2.

¹⁹ Там само.

²⁰ Научные записки Днепропетровского государственного университета, 1954 г. – Т.42. – Вып.2. – С. 105-106.

²¹ Крутиков В. В. Зарождения металлургической промышленности в Приднепров'ї // В кн.: Збірник рефератів, доповідей обласної науково-практичної конференції з історичного краєзнавства. – Дніпропетровськ: ДДУ, 1990. – С.81-83.

²² Промисловість Катеринославщини розвивалась завдяки іноземцям // Зоря. – 1999. – 2 грудня.

²³ Там само.

²⁴ Крутиков В. В. Вказ. праця. – С.81-83.

²⁵ Мирончук В. Д. Вказ. праця.

²⁶ Бакулев Г. Д. Черная металлургия Юга России. – М. – 1953. – С. 91.

²⁷ Чабан М. П. Мандрівки старим Кам'янським. Книга про минуле Дніпродзержинська. – Дніпропетровськ: ІМА-прес, 2004. – 224 с.

²⁸ Бакулев Г. Д. Вказ. праця.

²⁹ Усенко П. С. Національний склад населення Новоросії наприкінці XIX ст. // Етнографічні дослідження Південної України: Зб. наук. праць Всеукраїнської ювілейної конференції присвяченої 145-річчю з дня народження Я. П. Новицького. – Запоріжжя, 1992. – С. 35-36.

³⁰ Там само.

³¹ Зомбарт В. Евреи и хозяйственная жизнь / В. Зомбарт. – К.: МАУП, 2003. – 232 с.

³² Там само.

³³ Щербак Н. О. Єврейське питання у внутрішній політиці царизму наприкінці XVIII – у I першій чверті XIX ст. – УІЖ. – 2004. – №6. – С. 16-25.

³⁴ Дубнов С. М. До питання про торгівельну діяльність євреїв Катеринославської губернії // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Випуск XIV. – Запоріжжя, 2001. – С. 145-161.

³⁵ Бакулев Г. Д. Вказ. праця.

³⁶ Яшин В. О. Єврейство Наддніпрянщини в контексті загальноросійських суспільних процесів пореформеної доби // Наддніпрянська Україна: історичні процеси, події, постаті. Зб. наук. праць. Вип. 4. Дніпропетровськ: Вид. ДНУ, 2006. – С. 96-106.

³⁷ Фабрики, заводы и рудники Южной России. – Екатеринослав, 1904. – С. 195.

³⁸ Там само.

³⁹ Евреи Екатеринославской губернии // Шабат Шалом. – 1991. – №3.

⁴⁰ ДАДО. – Ф.4540. – Оп.1. – Сп. 30.

⁴¹ ДАДО. – Ф.313 (микрофильм). – Оп.1. – Сп. 2461.

⁴² Промисловість Катеринославщини розвивалась завдяки іноземцям // Зоря. – 1999. – 2 грудня.

⁴³ Довжук І. В. Промисловість Наддніпрянської України наприкінці XIXст.// Проблеми історії України XIX –початку XX ст.: Вип. II. – К.: Інститут історії України НАН України, 2001. – С.17-24.

⁴⁴ Там само.

⁴⁵ Там само.

⁴⁶ Бакулев Г. Д. Вказ. праця.

⁴⁷ Там само.

⁴⁸ Там само.

Важливим чинником державотворчих процесів доби Української революції (1917-1921 рр.) були існуючі та утворені у той період громадсько-політичні організації, товариства, партії, союзи тощо. Різною мірою вони виявилися причетними до розгортання масового українського національного руху у військах колишньої Російської імперії. Спроба об'єднання й організації Українською Центральною Радою (УЦР) на його засадах власних збройних сил визначила подальший хід національно-визвольних змагань, аж до їх завершення у 1921 р. Військові частини, що розташовувалися у Західній Волині впродовж першого етапу Української революції, підтверджують військову міць регіону й свій державотворчий потенціал. На сьогодні аналіз військової політики УЦР у Західній Волині є знаковим, оскільки дозволяє скласти психологічний портрет волинського солдата, вказати на його готовність до оборони краю, а також виокремити здобутки та прорахунки, зроблені Українською Центральною Радою у військовій розбудові регіону, визначити місце у цьому процесі зовнішнього фактора.

Науковці порушували здебільшого окремі аспекти військового будівництва доби УЦР. Загалом їхні розвідки згідно з окресленою проблемою можна умовно поділити на дві групи. За незалежної України практично вперше комплексно підійшли до опрацювання проблеми військового будівництва періоду УЦР В. Солдатенко¹ та В. Голубко². Означені автори визначили коло тих питань, вивчення яких триває вченими донині. Їх роботи започатковують першу групу досліджень із теми. Вони висвітлюють процеси, що відбувалися у війську загалом. До цієї групи також належать праці Л. Зінкевич³, Р. Зінкевича⁴, Я. Тинченка⁵, В. Задунайського⁶. До другої групи належать праці В. Сідака та В. Степанкова⁷, В. Лободаєва⁸, Н. Химиці⁹, М. Лазаровича¹⁰. Тут дане питання вивчається шляхом аналізу діяльності конкретних військових підрозділів. Однак на тлі загальноукраїнських процесів хід військового будівництва у Західній Волині впродовж першого етапу Української революції розкритий недостатньо. Тому залучивши до наукового обігу деякі нові джерела із архівів Києва та Луцька, наявну наукову літературу, автором у статті ставиться мета дослідити діяльність УЦР щодо формування національних збройних підрозділів у Західній Волині, окреслити хід та результати цього процесу.

У березні 1917 р. територією Західної Волині проходила лінія фронту; тому регіон становив невід'ємний театр бойових дій Першої світової війни. Його повіти виявилися поділеними між воюючими сторонами: Володимир-Волинський та Ковельський контролювали австро-угорські й німецькі війська; Луцький, Дубенський, Кременецький – склали прифронтову зону, Сарненський, Ровенський, Острозький – становили близький тил російського Південно-Західного фронту. Означена територія була насичена військовим елементом; його частина, що належала до збройних сил ко-

лишньої Російської імперії, після лютневих подій у Петрограді набула політичних прав й відразу ж на початку Української революції стала різко проявляти в Західній Волині активність¹¹.

Для солдат-українців надане Тимчасовим урядом право обирати й бути обраними у політичні партії, товариства, союзи тощо стало поштовхом для розгортання процесу українізації у війську, тобто формування українських військових частин на рівні від роти до армії¹². В Україні та поза її межами хід українізації визначав клуб ім. гетьмана П. Полуботка¹³. У Волинській губернії діяла єдина філія клубу, що розташовувався у Житомирі. Втім, у Західній Волині українізація спершу не підпадала під його вплив. Тут вона розпочалася стихійно, спочатку тільки серед військових тилу й носила характер заснування у військових частинах українськими військовослужбовцями національних земляцтв, товариств, рад, клубів тощо¹⁴. Так, центральним осередком військових тилу Західної Волині стало Ровенське товариство, за ним утворилися Острозьке й Сарненське¹⁵.

На відміну від тилівих військ, українізація у діючих арміях регіону розпочалася із відносним запізненням. На березень 1917 р. під контролем Особливої та XI армій Південно-Західного фронту перебували Луцький, Дубенський та Кременецький повіти¹⁶. Лише у травні 1917 р. головнокомандуючий О. Брусилов дозволив українізацію 2-ох корпусів цих армій – 39-го Особливої й 32-го – XI¹⁷.

Хід українізації у війську краю визначало українське старшинство. За словами М. Грушевського, воно „зібрало самий цвіт та силу громадянства”, адже складалося здебільшого із вчителів, студентів, кооператорів тощо¹⁸. Однак їх склад у частинах був нерівномірним. Так, генерал П. Скоропадський скаржився на майже повну відсутність українських старшин у 34-му армійському корпусі¹⁹. Втім, такий кадровий дефіцит не завадив українським військовим підрозділам із загальних питань українізації висувати на перше місце політичні. Переконають у цьому заяви українських військовослужбовців Ровенщини. Вони вимагали від УЦР проголошення автономії України, а у Західній Волині – негайного переобрання чиновників у повітових, міських та земських управах²⁰. Саме такими поданнями волинські військовослужбовці засвідчували своє визнання та прихильність до українського революційного органу влади. Зрозуміло, що на весну 1917 р. УЦР мала чудові можливості швидко залучити на свій бік армію, яка була за національним складом українська, а за соціальним – селянська. Однак на практиці Українська Центральна Рада ними не скористалася (маючи підтримку українського війська в усіх дев'яти українських губерніях, відклала питання вирішення автономії до Всеросійських Установчих зборів. – І. Г.)²¹.

Варто підкреслити, що у Західній Волині українізація охопила не лише армійські частини та військовозобов'язаних. Її активно підтримала й українська молодь, яка була звільнена від призову

на військову службу. По всій губернії юнацтво радо вступало до українських військових шкіл; а ті, хто не поповнював лави юнкерів, йшли у товариства Вільних козаків. Останні, у свою чергу, створили власну мережу в містах та селах краю²². Масову підтримку молодими волинянами процесів українізації у губернії підтверджує приклад Житомира. Там до філії клубу ім. гетьмана П. Полуботка виявили бажання вступити близько 25 тис. осіб²³.

Одночасно із українізацією дієву Особливу та XI армію охопили інші демократичні рухи, породжені революцією. Вони мали політичне й соціальне забарвлення. На основі цих течій у військах утворилися комітети та ради солдатських депутатів. До них входили майже усі армійці: офіцери схилилися за політичними вподобаннями до кадетів, рядові – до російських меншовиків, рідше до більшовиків (у війську їхні сили згодом організувалися як військово-революційні комітети (ВРК). У наявних арміях Західної Волині означені політичні представництва склали серйозну перешкоду українізації військових частин²⁴.

Таким чином, на літо 1917 р. у Західній Волині окреслився військовий рух, представлений трьома різними осередками влади. У тилівих військах її репрезентували товариства українських солдат, у Особливій та XI арміях Південно-Західного фронту – по-перше, комітети та ради солдатських депутатів, по-друге – зрідка ревкоми. Така розпорошеність заклала основу для руйнації ієрархічних структур збройних сил колишньої Російської імперії на території Західної Волині.

З метою консолідації українських військових сил Українська Центральна Рада створила керівні національні армійські структури – Всеукраїнську раду військових депутатів та Український генеральний військовий комітет (УГВК), що став прототипом військового міністерства й Українського генерального штабу²⁵. Саме ці органи мали припинити руйнацію збройних сил зсередини. Тому УЦР направила у Бердичів – штаб Південно-Західного фронту – постійного представника УГВК. Спочатку його обов'язки виконував П. Скрипчинський, потім – Ф. Селюцький²⁶. Проте на серпень 1917 р. у підпорядкуванні УГВК перебувало тільки 50 тис. українських вояків, що – враховуючи загальну кількість українських військових, які дислокувалися на території України, – свідчило про малочисельність військових сил Української Центральної Ради. Основна причина цього – нестача кваліфікованого військово-адміністративного апарату, який би міг виконати суто технічні функції із організації національних частин²⁷.

Пришвидшила хід українізації у війську її легітимізація з боку Тимчасового уряду. До такого рішення його спонукав ряд невдач російської армії на фронтах й заколот Л. Корнілова. Саме тоді у зв'язку із зростаючою воєнною загрозою уся місцева адміністрація Західної Волині була переведена на надзвичайний режим роботи²⁸. Для покращення обороноздатності міст Західної Волині

сюди урядом були направлені 1-й Чехословацький та 1-й Оренбурзький полки. Для допомоги їм на місцях скеровувалися місцеві козацькі полки та склад юнкерських шкіл²⁹. Тимчасовий уряд, зваживши на кращу дисципліну та вишкіл українських частин, дозволив українізацію додаткових десяти дивізій, трьох армійських корпусів та ряду запасних полків Південно-Західного фронту. Відтепер українські частини цілковито відокремлюються від загально-російських й підпорядковуються виключно УГВК, а отже – УЦР. Остання, у свою чергу, мала власних представників при кабінеті військового міністра Тимчасового уряду, при Генеральному штабі й Верховному головнокомандуючому³⁰.

Таким чином, до серпня 1917 р. УЦР узяла під свій контроль процеси українізації у війську; однак вона не мала чіткого плану перетворення уже українізованих збройних одиниць у регулярні національні збройні сили. Натомість у середовищі політичних сил Української Центральної Ради домінували задуми трансформації українських військових частин у народну міліцію³¹.

На осінь 1917 р. спостерігається різка зміна політичних орієнтирів контингенту військових частин краю. Справа у тім, що Тимчасовий уряд порушив українське представництво у гарнізонах Західної Волині. Згідно з його наказом з Петрограда сюди були направлені збільшовизовані групи військовослужбовців. Так, до Острозького гарнізону прибуло 2.400 осіб, Здолбунівського – 2.250, Ровенського – 1.000 осіб³². Цей військовий контингент спричинив суттєвий поштовх у розвитку симпатій українських військових до більшовизму. Швидка більшовизація волинського військовослужбовця пояснювалася впливами популістської демагогії, його психологічною ментальністю й несформованістю як свідомого громадянина-українця. Адже солдата-селянина турбувало не стільки питання незалежності держави, як питання земельної власності³³.

Прибуття до Західної Волині збільшовичених груп вояків зумовило розгортання з жовтня 1917 р. сітків військово-революційних комітетів, або ревкомів. Найактивніші з них діяли у військових частинах Луцька, Торчина, Дубна, Сарн та ін.³⁴. Тоді ж відбуваються перші виступи військових під їх впливом: по Особливій армії зафіксовано 75 таких випадків, по XI – 34. Власну присутність у регіоні ревкоми засвідчили також шляхом ініціювання виборів командного складу Особливої та XI армій на всіх рівнях³⁵. Так, командуючим Особливої армії був обраний генерал В. Єгор'єв; XI армії – Є. Бабін³⁶. Зміна керівництва зумовила остаточно руйнацію чіткої організації цих армій. На таку ситуацію у військах регіону український уряд зреагував спеціальним наказом про заборону проведення перевиборів; однак він мав лише декларативну силу. Тому напередодні першої більшовицько-української війни у більшості військових частин Західної Волині відчувалися стійкі політичні симпатії до більшовиків. Ті корпуси, що

були українізовані, найперше – 39-й Особливої армії й 32-й XI – повністю збільшовизувалися. Таким чином, УЦР через більшовизацію надалі стрімко втрачала свій військовий контингент; крім того, ті солдати, які не змогли самостійно розібратися в ситуації, що склалася у військах, найчастіше роз'їжджалися по своїх домівках³⁷.

Власні позиції в арміях Західної Волині УЦР намагалася втримати через наявні українські військові ради. Останні стали ініціаторами скликання українського військового з'їзду Південно-Західного фронту. Він відбувся у жовтні 1917 р. за участю В. Винниченка, С. Петлюри та М. Ковалевського. Для збільшення українських патріотичних сил у військах з'їзд постановив створити низові українські ради на рівні гарнізонів³⁸. Ще одним рішенням з'їзду стало створення – замість УГВК, який на той час припинив діяльність, – Секретаріату військових справ. Останній виконував функції органу управління арміями фронту: організував та комплектував українізовані військові частини, затверджував та усував військове керівництво у військових округах й у всіх українських частинах на території України тощо³⁹.

У Західній Волині практичні результати з'їзду не змусили себе чекати. На початку листопада 1917 р. Острозький гарнізон поповнився додатковими військовими загонами із солдатів-українців; продовжувалася українізація військових частин у Ровно. В цілому серед армій Південно-Західного фронту були остаточно українізовані три дивізії; на стадії завершення цього процесу перебувало шість, частково українізованими можна вважати сім дивізій⁴⁰. Зважаючи на свою малочисельність, ці сили не могли стати серйозною перешкодою збільшовизованим військовим частинам Волині. Тому справа захисту Західної Волині від більшовиків – по мірі втрати у війську прихильників УЦР – зосереджувалася в руках губернських, повітових, міських, волосних управлінь міліції, що перебували під контролем місцевої адміністрації й муніципалітетів⁴¹. Для підвищення їх обороноздатності Українська Центральна Рада виділила їм додатково спеціальні краєві військові загоны. Так, у розпорядження Волинського губернського комісара було передано близько 450 міліціонерів, а кожному комісарові повіту – до 50-60 осіб⁴². Як бачимо, муніципальна міліція стала розглядатися Генеральним Секретаріатом як єдина допомога українським військовим силам. Проте ці правоохоронні органи не змогли дати відсіч добре озброєним більшовицьким загонам, що підтвердило недоцільність плану перетворення українських військових підрозділів у народну міліцію. Окрім цього, українська влада відкинула збройну допомогу загонів (підрозділів). Вільних козаків; їх вона визнавала як „розбишацькі”. Отже, на момент кризи у арміях Західної Волині УЦР знехтувала патріотично налаштованою військовою силою, що налічувала по Україні до 60 тис. осіб⁴³.

Протягом листопада-грудня 1917 р. більшо-

вики за допомогою гарнізонів Особливої армії узяли під свій контроль Ровно, Луцьк, Дубно, Кременець, інші міста. Здобуття цих міст було їхньою стратегічною ціллю; адже повітові центри були осередками політичної влади УЦР у Західній Волині. Швидко утвердження влади ревкомів на означеній території відбувалося шляхом ведення більшовиками так званої ешелонної війни. Залізничні станції вказаних міст уже перейшли під їх контроль, згодом до них долучилися Ківерці, Сарни, Здолбунів та інші станції⁴⁴. Будь-які спроби Генерального Секретаріату (з січня 1918 р. – Ради Народних Міністрів (РНМ) повернути найбільші міста Західної Волині – Ровно та Луцьк – за допомогою 113-ї українізованої дивізії виявилися невдалими.

На захист влади УЦР у регіоні стала українська міська та сільська молодь, яка своїм прикладом продемонструвала великі можливості самоорганізації у загоны Вільних козаків⁴⁵. Так, молодіжна група у кількості 250-300 осіб у триденний термін узяла під свій контроль Ровно. Генеральний Секретаріат, поділяючи таку самовіддачу волинян, змінює своє ставлення до козацтва й асигнує на їх озброєння до 750 тис. крб. На грудень 1917 р. під контролем вільних козаків були усі сільські райони та північно-західна частина регіону. У Кременці, Сарнах, Луцьку проти більшовиків виступили сили польського військового корпусу⁴⁶. Сприяли волинянам у поверненні повітових міст й демобілізаційні процеси тилових гарнізонів, що розпочалися у січні 1918 р.⁴⁷ Тому сили більшовиків у Західній Волині поступово зменшувалися. Однак найбільш стійко свої позиції вони зберігали у 1-му Туркестанському полку Особливої армії, що дислокувався у районі містечка Торчин⁴⁸.

У Західну Волинь з початком першої більшовицько-української війни евакуювалися парламент, уряд УНР, а разом із ними усі регулярні частини армії УНР, що склали до 3 тис. осіб (сердюцькі, гайдамацькі частини та Січові Стрільці). Спочатку вони розмістилися у м.Ровно, потім переїхали до Сарн⁴⁹.

Уряд УНР, поставлений у скрутне становище, переглянув свої установки у військовій політиці. Для збереження дієздатності армії Рада Народних Міністрів приймає швидкі рішучі дії: об'єднує Південно-Західний й Румунський фронти в один Український, розбудовує генштаб, зміцнює керівництво військовими округами. В губерніях й повітах були утворені надзвичайні органи військової влади, що поширили своє управління й на цивільну сферу життя⁵⁰ Окрім розбудови в армії військово-організаційних структур, Українська Центральна Рада ввела нове законодавство, спрямоване головним чином на зміцнення військової дисципліни. У цей час чинності набули „Тимчасовий закон про утворення Українського народного війська”, „Статут Осібної армії УНР”, „Закон про політично-правове становище військовослужбовців”⁵¹. У першому згаданому законі прописувалося, що „для захисту

рідного краю від зовнішнього нападу вводиться народне військо (народна міліція)”⁵². Ця норма якнайкраще підтверджує ілюзорність Української Центральної Ради щодо функціонального призначення війська в умовах війни та революції.

Втім, у Західній Волині війська армії УНР продовжували вести бої із більшовицькими силами. Лінію УЦР на Південно-Західному фронті представляв голова військової ради А. Певний. Під його керівництвом українські війська завдали поразки загонам В. Кіквідзе у Ровно. Утвердившись у важливому повітовому центрі регіону, сили УЦР надалі ведуть ешелонну війну⁵³. Оборону залізниць та шосе Західної Волині здійснював 34-й корпус П. Скоропадського. Центральним пунктом його розташування став Коростень⁵⁴.

Отже, впродовж осені 1917 р. – січня 1918 р. з боку УЦР прослідковується втілення в життя конкретної державної військової політики. Проте житі заходи через малочисельність українських збройних підрозділів не змогли перешкодити більшовицьким гарнізонам втримати за собою більшу частину Західної Волині. Тому уряду УНР довелося звернутися по зовнішню військову допомогу до Німеччини та Австро-Угорщини.

У Західній Волині українські та союзні війська просувалися повільно. На млявість їх воєнних дій сильно вплинули повна відсутність у краї зв'язку й розвідки⁵⁵. Для кращої маневреності українські сили були реорганізовані у дві бойові групи. Першу групу склали окрема Запорізька бригада (згодом дивізія) під керівництвом генерала К. Присовського. Основою другої української дивізії став Гайдамацький кіш С. Петлюри⁵⁶. Українські війська розігнали ВРК Особливої та XI армій, а також ВРК Південно-Західного фронту в Бердичеві. Разом із австро-німецькими військами було очищено від більшовиків вузлові залізничні станції Здолбунів, Шепетівку, Володимир-Волинський, Ковель, Малевичі та ін.⁵⁷ Таким чином, менше ніж за два тижні українські й союзні збройні сили звільнили Західну Волинь від збільшовизованих частини Особливої та XI армій⁵⁸.

По мірі зайняття німецько-австрійськими військами території Західної Волині було розмежовано їхні зони контролю. В австрійську зону потрапили частина Луцького, Дубенського повітів й Кременецький повіт; інші відійшли під німецький контроль⁵⁹ Загалом в Україну увійшла 450-тисячна союзницька армія, присутність якої невдовзі позначилася на внутрішньополітичній ситуації й національному військовому будівництві зокрема⁶⁰. Так, уже через місяць присутності союзних військ у Луцьку голова думи зазначав, що „з приходом їх у місто цивільні права міщан грубо порушувалися (була введена заборона прогулянок по вулицях міста у вечірній та нічний час), а із міської казни на вимогу німецького коменданта було вилучено близько 4 тис. крб. Такі фінансові вимоги з його боку повторювалися щоденно”⁶¹.

Пояснявала такі дії німецько-австрійських

військ директива генерала Е. Людендорфа (березень 1918 р.). Відповідно до неї військові командири отримували повноваження видавати накази щодо охорони порядку й безпеки німецьких військових. В свою чергу, начальник штабу союзницьких військ В. Гренер після прибуття у Київ відразу зосередив у своїх руках фактичну повноту влади, включаючи й зносини із українським керівництвом⁶². Такі нововведення свідчили про зменшення політичної ваги УЦР у державі.

Втім, із поверненням у столицю на початку березня 1918 р. уряд УНР зважив на свою помилку у військовій сфері. Протягом березня-квітня 1918 р. військово-міністерство УНР, щоправда із дозволу німецького військового командування, розпочало реорганізацію існуючих та створення нових частин. Основу регулярної армії УНР склали Запорізький корпус й полк Січових Стрільців⁶³. Окрім вищезазначених дій, військово-міністерство приступило до формування восьми територіальних піхотних корпусів та чотирьох кінних дивізій. Так, у повітах Західної Волині розпочалася організація першого призову до Української народної армії. У регіоні цей процес визначала губерніальна управа військової повинності під керівництвом комісара губернії⁶⁴.

У Західній Волині заходи уряду УНР в розбудові української регулярної армії здійснювалися завдяки підтримці Союзу Визволення України (СВУ). За його сприяння німецька та австро-угорська влада дала дозвіл на формування із українських військово-виполонених збройних сил колишньої Російської імперії окремих частин – „синьожупанників” та „сірожупанників”. У Ковелі розміщувалася дивізія „синьожупанників” під командуванням В. Зелінського. Вона налічувала 5-6 тис. осіб. У Голобах та Володимирі-Волинському формувалася дивізія „сірожупанників”. Командування 4-тисячною дивізією покладалося на полковника І. Перлика⁶⁵. Отже, на весну 1918 р. чисельність національних військових одиниць у Західній Волині складала близько 10 тис. осіб.

Таким чином, у березні-квітні 1918 р. стихійність політики Української Центральної Ради, притаманна для попередніх етапів військового будівництва у Західній Волині, була подолана. Військово-міністерство УЦР розробляло нову концепцію Збройних сил УНР⁶⁶. Здобуток Лютневої революції – надання військовим політичних активних та пасивних виборчих прав – скасувався. Кадрові питання вирішувалися шляхом організації інструкторських шкіл підготовки офіцерів та відкриття академії Генерального штабу. У краї починає реалізовуватися план дій із розбудови армії. Однак міністерство, попри намічені серйозні зрушення, допускалося старих помилок. Воно продовжило розформування усіх іррегулярних частин у війську й Вільного козацтва. Впливала на ці рішення української влади німецько-австрійська військова присутність.

Відгомін революційних подій періоду Української Центральної Ради у військових формуваннях

Инна Гуцалюк
(Луцк)

**ОРГАНИЗАЦИЯ УКРАИНСКОЙ
ЦЕНТРАЛЬНОЙ РАДОЙ СОБСТВЕННЫХ
ВООРУЖЕННЫХ ФОРМИРОВАНИЙ
В ЗАПАДНОЙ ВОЛЫНИ**

Показан военный потенциал Западной Волыни начала Украинской революции, определены этапы развития войскового движения, имевшего место в крае при Украинской Центральной Раде (УЦР). Представлены политические симпатии армейцев фронтовых и тыловых войск региона, заодно отслежена их изменчивость. Проанализирована законодательная база Украинской Центральной Рады и деятельность правительства в вопросе формирования национальных вооруженных сил, выяснено, насколько этот процесс в действительности охватил Западную Волынь. Установлено, что мобилизации волынян в вооруженные силы УЦР мешали по большей части внешние факторы, такие как негативная позиция Временного правительства, первая большевистская агрессия против УНР война, австро-венгерское и немецкое военное присутствие в крае.

Ключевые слова: вооруженные силы, украинизация, Временное правительство, Украинская Центральная Рада, первая большевистская агрессия, война, Западная Волынь.

Inna Gutsaljuk
(Luts'k)

**ORGANIZATION OF THE OWN ARMED
UNITS BY UKRAINSKA CENTRALNA RADA
(UKRAINIAN CENTRAL ADVICE)
IN WESTERN VOLYN'**

Military potential of Western Volyn' beginning of Ukrainian revolution is rotined, certainly the stages of military motion which took place in an edge at Ukrainka Centralna Rada (Ukrainian Central Advice). The political likings troops of armies front and rearward of region are presented, their changeability is in concert watched. Analysed the legislative base of Ukrainian Central Advice and activity of government in the question of forming national's military powers, it is found out as far as this process overcame Western Volyn' in actual fact. It is set that mobilizations of volynyan in military powers of Ukrainian Central Advice mixed external factors mostly, such as position of the Provisional government, first bolshevist-ukrainian war, Austro-Hungarian and German being in an edge.

Key words: military powers, ukrainizaciya, Provisional government, Ukrainka Centralna Rada (Ukrainian Central Advice), first bolshevist-ukrainian war, Western Volyn'.

УДК 94 (477) „1941/1945”

Олександр Остапчук
(Київ)

**ОРГАНИЗАЦИЯ З'ЄДНАНЬ ТА ЧАСТИН
ЗАСОБІВ ПРОТИПОВІТРЯНОЇ ОБОРОНИ
ВІЙСЬК 1-ГО УКРАЇНСЬКОГО ФРОНТУ
В ПЕРІОД З ЖОВТНЯ 1943 РОКУ ПО
ЛИПЕНЬ 1944 РОКУ**

У статті аналізується організація з'єднань та частин засобів протиповітряної оборони військ 1-го Українського фронту в період з жовтня 1943 року по липень 1944 року.

Ключові слова: організація, управління, зенітна артилерія, протиповітряна оборона, 1-й Український фронт, винищувальна авіація.

Велика Вітчизняна війна незаперечно довела винятково важливе значення потужної, стійкої протиповітряної оборони для надійного прикриття військ і об'єктів від повітряних ударів противника. Проблемними питаннями в дослідженні залишаються: організація, управління, організаційно-штатна структура наземних засобів та бойового складу протиповітряної оборони військ 1-го Українського фронту в операціях з визволення України.

Надто мало уваги приділено цьому питанню сучасними вітчизняними дослідниками. Мета цієї статті – здійснити аналіз організації з'єднань та частин засобів протиповітряної оборони військ 1-го Українського фронту в період з жовтня 1943 р. по липень 1944 р.

Вдосконалення організаційної структури засобів протиповітряної оборони (ППО) залежало від низки факторів: загальної оперативно-стратегічного обстановки і завдань, що вирішувалися засобами ППО; застосовуваних способів та форм бойових дій; кількісного та якісного складу військ і бойової техніки; змін характеру дій повітряного противника.

Стан радянських і німецьких військ, що протистояли одні одним, за своїм складом (особливо його ВПС), а також за оперативним та стратегічним значенням смуги, що займали їх війська, характеру дій, за розвитком економіки та транспортної системи району, за суто географічними факторами (нааявністю річок, лісів та інше) значно відрізнявся один від одного. До того ж всі ці умови при переміщенні лінії фронту безперервно змінювались. Виходячи з цього, необхідна кількість зенітної артилерії для фронту була різною.

Якщо армійські полки ППО були першим кроком при переході від розосередження зенітної артилерії до зосередження її зусиль і масованому їх застосування, то зенітні артилерійські дивізії були наступним вищим ступенем інтеграції різнокаліберних засобів зенітної артилерії. Організація полків та дивізій стала більш уніфікованою, що сприяло поліпшенню їхнього бойового використання та підвищення якості управління бойовими діями. Масованому застосуванню авіації противника

на малих і середніх висотах було протиставлено комплексне використання різнорідних сил і засобів ППО¹.

На фронті керівництво ППО військ, їх тилів і об'єктів території дислокації здійснював заступник начальника артилерії фронту з ППО через відділ ППО, який входив до штату польового управління фронту. Відділ ППО складався з двох відділів: оперативного (7 офіцерів) і розвідувального (5 офіцерів).

При розвідувальному відділі перебував штатний головний пост повітряного спостереження, оповіщення і зв'язку фронту з складі начальника поста і трьох чергових командирів.

В армії питаннями організації і ведення ППО займався заступник начальника артилерії армії з ППО через відділення ППО, яке входило до штабу польового управління армії. Відділення складалося з начальника відділення та чотирьох його помічників і могло розпоряджатися тільки зенітною артилерією, що була отримана як підсилення від фронту. Через відсутність засобів розвідки і зв'язку відділення ППО армії безпосередньо в управлінні вогнем частин ППО не брало участі².

Організаційно-штатна структура частин та з'єднань зенітної артилерії 1-го Українського фронту протягом періоду проведення операцій з визволення України набувала обрисів більш потужної як кількісно, так і якісно бойового організму.

Організаційно-штатна структура зенітних артилерійських дивізій (зенад) мала таку побудову: командир дивізії, штаб дивізії, заступник командира дивізії з політичної частини, політвідділ; заступник командира дивізії з тилу, майстерні, сховища, підвіз; заступник командира дивізії з стрійової частини; трьох полків 37-мм автоматичних зенітних гармат (по чотири батареї та одній роті зенітних кулеметів); один полк 85-мм зенітних гармат (по чотири батареї).

Організаційно-штатна структура зенітних артилерійських полків (зенап) була такою: командир полку; заступник командира полку з політичної частини; заступник командира полку з забезпечення; заступник командира полку з стрійової частини; штаб полку; чотири батареї (по два взводи); одна рота зенітних кулеметів (чотири взводи)³. Чисельність особового складу зенітних артилерійських дивізій на 15 листопада 1943 р. становила в середньому 1500 чол.⁴ Відповідно до наказу НКО № 0017 від 26 квітня 1944 р. чисельність зенітних артилерійських дивізій збільшувалась до 2181 чол.⁵

Приблизна потреба фронту в зенітній артилерії розраховувалась кожний раз залежно від змін наведених вище факторів, а особливо з врахуванням складу, тактики і бойових можливостей як авіації противника, так і військ, що прикривалися. За таким принципом враховувались організація тилу фронту і участь в його прикритті військ ППО країни.

Для проведення оборонної операції пропонувалось такі норми (не враховуючи частини у військах):

для армії: 1-2 зенап – для прикриття основного угруповання військ та штабу армії; 1-2 зенадн – для прикриття станцій постачання;

для фронту: додатково до армійських засобів 2-3 зенад – для посилення армії на вирішальному напрямку і прикриття фронтового резерву;

2-3 зенап, 2-3 зенадн, 2-3 прожекторні роти – для прикриття фронтових баз, станцій постачання, штабу фронту та найменш захищених з повітря ділянок комунікацій.

Для проведення наступальних операцій, крім вказаних засобів, передбачалось мати в резерві Ставки для підсилення фронту і армії в середньому на фронт одну зенад, два зенап, два зенадн⁶.

Служба повітряного спостереження, оповіщення і зв'язку (ПСОЗ) фронту і армії здійснювалась відповідно до постанови Державного Комітету Оборони № 2527 від 18 листопада 1942 р. Штат фронтових та армійських рот ПСОЗ був однаковим. Окрема армійська (фронтна) рота ПСОЗ мала в своєму складі три лінійних взводи ПСОЗ по 5 постів спостереження в кожному і один взвод управління, що мав головний пост ПСОЗ і один пост спостереження. Таким чином, рота могла розгорнути 16 постів спостереження і один головний пост ПСОЗ армії (фронту). Особовий склад роти – 152 чол. За штатом роти відводилось 32 коня, 6 автомобілів, 5 радіостанцій, 2 радіоприймачі, 32 телефонних апарати і 62 км телефонного кабелю. Таких рот в складі фронту було 8. Крім окремих армійських (фронтових) рот ПСОЗ, в складі фронту діяли окремі взводи ПСОЗ, таких взводів в складі фронту було 2⁷.

В складі фронту діяла окрема прожекторна рота в складі 8 станцій „Прожзвук” (шукачі) та вісьмох прожекторів (супроводжувачів)⁸.

Управління засобами протиповітряної оборони (ППО) військ фронту здійснювалось на певних засадах, що диктував досвід війни. Командуючий артилерією фронту, армії та їхні заступники з ППО несли повну відповідальність за організацію протиповітряної оборони військ і бойових дій її засобів.

Заступник командувача артилерії з ППО фронту (армії) і командуючі артилерією з'єднань, крім того, повністю відповідали за організацію управління засобами ППО військ. У межах частини (підрозділу) ППО військ організовував командир частини (підрозділу).

Основою управління було рішення командира. Рішення вимагало визначення мети і способів дій засобів ППО відповідно до завдання, що ставив старший командир; визначення бойового порядку і завдань з'єднанням, частинам (підрозділам); забезпечення майбутніх дій. Рішення могло бути обґрунтованим тільки при умові правильного усвідомлення завдання ППО і всебічної оцінки обстановки. Усвідомлення завдання полягало в тому, що командир на основі прийнятого рішення на організацію бою або дії військ повинен був чітко уявляти роль засобів ППО в загальному завданні з'єднання (частини) і в системі ППО. Він також